

לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה לבתי הספר היסודיים: ירושלים שלי- בין העבר להווה

מפתחי התכנית
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה
תמיר יעקובוביץ'
מיכל כהנא
שלומית ברוכי
ד"ר אפרת זילבר, מפמ"ר לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

המתווה לתוכנית העשרה בנושא ירושלים לבתי הספר היסודיים שם דגש על שלושה נושאים מרכזיים הקשורים לירושלים: הקשר והזיקה ההיסטוריים, הציוניים והדתיים אל ירושלים; מאפייניה הייחודיים של העיר על תרבותה, הנוף הפיסי והאנושי; והחיבור שבין העיר בעבר אל זו שבהווה. שלושת צירים אלו מקנים לתלמיד מושגים בסיסיים בתולדותיה של העיר כמשקפת לא רק את עצמה אלא את ההיסטוריה בארץ ישראל בכלל. לימוד תולדותיה של העיר, על המסד האנושי והפיסי יחזקו את הקשר והזיקה אל העיר ויפתחו אצלו את הרצון להעמיק בידע מחד ולבקר באתריה מאידך.

הקשר מהעיר שבעבר והחיבור אל העיר שבהווה נלמד בהתבסס על המקורות המסורתיים וההיסטוריים. על אלו נוספים הממצאים הארכיאולוגיים כפי שהתגלו בשטח והמלמדים על תולדותיה של העיר, חשיבותה ועל האירועים שהתרחשו בה.

מטרות

1. הכרת מאפייניה המיוחדים של ירושלים בעבר ובהווה.
2. טיפוח וחיזוק הקשר לירושלים.
3. הכרה של ממצאים ואתרים ארכיאולוגיים רלבנטיים להבנת תולדותיה של העיר.
4. הכרה של מקומות דתיים ומסורתיים הקשורים לעיר ירושלים.
5. הכרת תולדותיה של העיר ירושלים בזיקה למועדי השנה.
6. פיתוח סובלנות כלפי מגזרים שונים החיים בירושלים.

מתווה הלימודים

אנו מציעים מתווה לשני מסלולים: מסלול א - **אתרים, סמלים ואירועים: עבר והווה**. מסלול ב: **אתרים וערכים**: תולדותיה של העיר, עברה ואתריה תוך דגש על למידת ערכים אותם ניתן

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

להקנות לתלמידים במהלך הלימוד. שני מסלולים אלו מודולריים: כל מורה יבחר באחד מבין המסלולים ובו יבחר את הנושאים המרכזיים בהם הוא מעוניין להתמקד וללמד בהתאם לחומר הלימוד הנלמד באותה שנה ובאותה חטיבת גיל.

יש לציין כי גם החגים והמועדים בלוח השנה, מזמנים לנו שלל אפשרויות של למידה על אתרי ירושלים, וכן העמקה של האירועים ההיסטוריים כפי שהתרחשו בעבר תוך שילוב מקורות מתחומי דעת שונים. לפיכך, ניתן ללמד את תולדותיה של ירושלים ומורשתה גם באמצעות זיקה לתרבות, למורשת ולמועדי השנה.

אנו מציעים כאן מכלול של נושאים- אולם כמובן ניתן להוסיף ולצקת תוכן נוסף על זה המוזכר. ניתן לבחור 15-30 שעות בכל שכבת גיל. ניתן לבחור אחד מבין הנושאים בלבד ולהתמקד בו, או לשלב ביניהם. כמו כן, ניתן לבחור חלק מבין הנושאים המוצגים וללמדם בסמוך לתקופת זמן מוגדת כך לדוגמא: מפסח ועד שבועות תקופה בה תכנית הלימודים יכולה להתמקד בחגים ובמועדים בתקופת זמן זו ולחיבור אל העבר.

אנו ממליצים לבקר בחלק מהאתרים הנלמדים בכיתה לא רק מתוך למידה חוץ כיתתית אלא גם כחלק מהחינוך הערכי לאהבת הארץ.

עקרונות התכנית

1. בחירה – תכנית מודולרית. המורים יוכלו לבחור יחידות לימודים מתוך שני המסלולים המוצעים ולהתאימם ללומדים ע"פ יכולת, לוח שנה וכו'.
2. שילוב ערכים- מוצעים שני מסלולים. האחד הציר המארגן שלו הוא ירושלים סביב ערכים והמסלול השני הציר המארגן הוא סביב אתרים, סמלים וגם הוא מזמן דיון וטיפוח של ערכים לאורך כל התכנית
3. למידה בינתחומית- הוראה של תחומים רבים בזיקה לירושלים: ארכיאולוגיה, תנ"ך, ספרות, היסטוריה, גיאוגרפיה, אומנות וספרות.
4. למידה משמעותית חוויתית- דרכי הוראה מגוונות המבוססות בעיקר על התנסות חוויתית, בניית דגמים, למידה בדרך של משחק, שימוש בפדגוגיה דגיטלית (סיורים וירטואלים), עבודות חקר.
5. למידה חוץ כיתתית – סיורים באתרים ארכיאולוגיים, מוזיאונים מבנים חשובים בתולדות העיר

משרד החינוך
 המזכירות הפדגוגית
 אגף חברה ורוח
 הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

תקציר

מסלול א: אתרים, סמלים ואירועים: עבר והווה

כיתות א-ג:

נושא	
רקע כללי	מיקומה של ירושלים, שמות העיר, מאפייניה
הזיקה אל ירושלים	הקשר אל ירושלים וחשיבותה
מבנים ואתרים	מבנים ואתרים היסטוריים; אתרים לאומיים; מבני דת בולטים; סמלים; שכונות; ירושלים המתחדשת;
חיי היום היום בירושלים בעבר אל מול חיי היום היום בהווה	משחקים/ מנהגים בעדות ובעמים השונים
אגדות שירים וסיפורים	שירים וסיפורים הקשורים אל העיר והמלמדים על העיר. ניתן ללמד על פיוטים בירושלים
חגים מועדים ואירועים	חגים ומועדים הקשורים אל העיר
פסיפס אנושי דמויות	עיר שלוש דתות; הכרת אוכלוסייה, מאפיינים ושכונות דמויות שחיו ופעלו בעיר לאורך ההיסטוריה

כיתות ד-ו: הרפתקה בארכיאולוגיה

נושא	
ימי קדם	רקע כללי
	ימי הבית הראשון והבית השני
	ארכיאולוגיה
	חגים ומועדים
הפסיפס האנושי	ירושלים עיר שלוש דתות; הכרת האוכלוסייה: מאפיינים ושכונות
ירושלים המתחדשת	מלחמת העצמאות; הקו העירוני; שכונות ומבנים

מסלול א': אתרים, סמלים ואירועים: עבר והווה

במסלול זה, החלוקה היא לשתי קבוצות גיל א-ג וד-ו'. בכל אחת מקבוצות הגיל קיימת תכנית מסגרת; בכיתות א-ג: מנהרת הזמן- אתרים, עובדות והרפתקאות לילדים. כיתות ד-ו: הרפתקה בארכיאולוגיה. על הלימוד העוסק בעבר נוספים שני תחומים: הפסיפס האנושי המגוון שבעיר ותולדותיה של העיר המחודשת.

חלוקה זו לשתי שכבות גיל, מאפשרת בכל כיתה לבחור את הנושאים הרצויים והמתאימים לה, תוך שילוב במקצועות הנלמדים באותה כיתה ולהרחבת הנושאים הנלמדים במסגרת תכנית הלימודים. הלימוד יבחר על ידי המורה בהתאם למאפייני התלמידים. ניתן כמובן לשלב בין הנושאים השונים הקיימים בשני המסלולים.

כיתות א' – ג': מנהרת הזמן: לימודי ירושלים: אתרים עובדות והרפתקאות לילדים

במסלול זה התלמיד ילמד על האתרים והסמלים המרכזיים המסמלים אותה והמתקשרים לליבו של הילד. לימודים אלו יתייחסו להבנתו של הילד והוויזואליות של האתר/ אובייקט: איך נראה האתר ומה משמעותו? במה הוא מסמל את ירושלים. ניתן לבחור מבין האתרים: אתרים לאומיים; מבנים היסטוריים; מבני דת בולטים; סמלים בירושלים.

בדרך לימוד העבר אנו מבקשים לפתוח בפני התלמיד הרפתקה- מה אירע במקום זה? מי היו הדמויות שפעלו באתר- ודרך זה ללמד על עברה של העיר ועל קשריה להווה. אנו מציעים ללמד לפחות אתר היסטורי אחד המכיל ממצאים ארכיאולוגיים שבעזרתו ניתן להמחיש לילד את העבר.

בנוסף, התלמיד ינסה ללמוד על חיי יום יום בירושלים – במה הם היו שונים בעבר מאלו המוכרים לו בהווה? ומהי הייחודיות של ירושלים?.

כחלק מהלימוד נגדיר **מושגי יסוד כלליים** וכאלו העוסקים בירושלים: מה זה אתר היסטורי/ לאומי/ דתי? ומה מאפיין אותו? כיצד נוצר סמל ומה חשיבותו? מה זה אתר דתי? למי הוא חשוב? האם ישנן עוד קבוצות שירושלים חשובה להן?

בהקשר אל העבר אנו ממליצים להמחיש לתלמידים את הלימוד באמצעות ממצאים ארכיאולוגיים שהתגלו בשטח. בדרך זו התלמיד יוכל להיות אקטיבי בלמידה: ליצור דגמים, לנתח כתובות, לבנות דגמים ולהתנסות גם בהרפתקה- גילוי וחשיפת העבר ומשמעותו להווה.

הלימוד בכיתה ילווה במשחקים, חידונים, בניית מודלים והפעלות תוך יצירת סקרנות וגירויים חשיבתיים של התלמיד.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

על העבר ההיסטורי ניתן ללמוד גם מתוך בולים, שטרות ומטבעות שהיו בעבר וכמובן לנתח טקסטים.

להלן מוצגים לדוגמא אתרים מרכזיים בירושלים והם מחולקים לפי קטגוריות שונות. אנו ערים לכך כי ניתן לחלק אותם גם באופנים שונים ומשאירים זאת לשיקול דעתו של בית הספר. כמו כן, לא ציינו את כל המבנים הקיימים בעיר וכמובן שניתן להוסיף- בהתאם למאפייני התלמידים ולדרישת בתי הספר. בנוסף, מוצעים כאן נושאים נוספים דרכם ניתן ללמוד על תולדותיה של העיר ועל אתריה. **ניתן להוסיף על האתרים המוצעים להלן.**

1. **רקע כללי:** מיקומה של ירושלים; שמות העיר; מאפייניה.
2. **הזיקה אל ירושלים:** הקשר אל ירושלים וחשיבותה: חשיבותה של ירושלים בעיני העם היהודי ובעיני דתות אחרות. ירושלים בתפישה הציונית.
3. **מבנים ואתרים:** יש לבחור בכל שכבת גיל מבין האתרים המוצעים. ניתן להוסיף על האתרים המוצעים.

- **מבנים ואתרים היסטוריים:** עיר דוד על אתריה (פיר וורן, נקבת השילוח, מעיין השילוח), מנהרות הכותל, דגם הבית השני (מרכז דוידסון), מגדל דוד, קארדו, הר ציון, הר הזיתים, אמות המים לירושלים.

- **ירושלים כעיר בירה- אתרים לאומיים:** הר הרצל: קבר הרצל וחלקת גדולי האומה; משכן הכנסת; בית המשפט העליון; מנורת הכנסת; היכל הספר.

- **מבני דת בולטים:** הר הבית, הכותל המערבי, בית כנסת החורבה, כנסיית הקבר, הר ציון, הר הזיתים

- **אתרים וסמלים בירושלים:** מגדל דוד, אריות בירושלים, שערים (שער הרחמים, שער יפו, שער שכם), טחנת הרוח של מונטיפיורי, גבעת התחמושת, המנורה בכנסת.

- **שכונות ואתרים בירושלים:** משכנות שאננים, מאה שערים, נחלת שבעה, שכונת הבוכרים; **המושבה הגרמנית, מוסררה, הרובע היהודי, הרובע הארמני, הרובע הנוצרי, הרובע המוסלמי** - מה מאפיין את השכונות? מה ייחודיותן?

- **אתרים ומבנים בירושלים המתחדשת:** המושבה הגרמנית, מגרש הרוסים, בית רחל המשוררת, מלון המלך דוד, מלון פאלס, ימק"א, שכונת רחביה, הקו העירוני, תחנת הרכבת, שוק מחנה יהודה, הכנסת, בית המשפט העליון, קריית הממשלה, בית עגנון, רמת אשכול, גילה.

4. **חיי היום יום בירושלים בעבר אל מול חיי היום יום בהווה:** מהם ההבדלים? כיצד הם באו לידי ביטוי? מדוע קיימים הבדלים? בהקשר לכך ניתן ללמוד על משחקים, מנהגים (יישוב ישן/ ישוב חדש) ומאכלים שאפיינו את העיר בעבר ומאפיינים אותה כיום (מעורב ירושלמי למשל) בעדות השונות ובעמים השונים.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

5. **אגדות, שירים וסיפורים** - בכל שכבת גיל ניתן לבחור בחומר הלימוד המתאים לקבוצת הגיל:
לדוגמא: מאיר שלו: הילד חיים והמפלצת בירושלים; יצחק נבון- מלחמת ששת הימים
ושבעת השערים.

• **הקשר של ירושלים אל החגים, המועדים והאירועים הלאומיים** - לדוגמא: חג חנוכה
והקשר של החשמונאים לירושלים. כחלק מהלימוד ניתן להכין נרות חרס, ללמוד על בתי
בד קדומים ועל הפקת שמן זית (ניתן להכין שמן); לתקן כדי חרס; טו בשבט- יום הולדת
לכנסת; יום העצמאות: גלגולה של מנורה; יום ירושלים: הכנת תבליט ירושלים; יום
ירושלים; " בטבת וט' באב- וחורבן בית המקדש. חגים נוצריים וחגים מוסלמיים.

6. **ירושלים פסיפס אנושי:**

• ירושלים עיר שלוש דתות: חשיבותה של ירושלים לשלוש הדתות: יהדות, נצרות
ואסלאם- הכרת האתרים המרכזיים הקדושים לכל אחת מבין הדתות המוזכרות;
שכונות בתוך ומחוץ לחומות מאז המאה ה-19 ועד היום.
• הכרת אוכלוסייה, מאפיינים ושכונות שונות שנבנו בעבר (וחלקן קיימות אף היום)
לדוגמא: שכונת הבוכרים; מוגרבים; מאה שערים; מוסררה, מושבה גרמנית, רבעי העיר
העתיקה

7. **דמויות** שחיו ופעלו והיו משמעותיים לתולדותיה של ירושלים, כך למשל:

• דמויות היסטוריות: דוד המלך, שלמה, נחמיה, המלך הורודוס, הקיסרית אבדוקיה,
יוסטיניאנוס, החליף עמר, גוטפריד מביוון, צלאח א-דין, בייברס, סולימאן המפואר
• המאה ה-19: אליעזר בן יהודה, משה מונטיפיורי, גיימס פין.
• המאה ה-20: הרולד סטורס, הרברט סמואל, יצחק בן-צבי, טדי קולק, ש"י עגנון, הרב
אריה לוי, הרב גורן והרבנית גורן.

כיתות ד'-ו': הרפתקה בארכיאולוגיה של ירושלים

בכיתות ד-ו התלמידים יעסקו בשלושה מישורים. הראשון: ירושלים של ימי קדם. התלמידים
יעסקו במיקומה של העיר- מדוע בחרו המתישבים הראשונים להקים את המקום ולהתגורר
דווקא במקום זה? מה היו הקשיים וכיצד התגברו עליהם? מה ייחודיותה של העיר ומדוע נבחרה
לשמש עיר בירה לעם היהודי? ומכאן- תקופות בהן הייתה ירושלים עיר יהודית בעבר: ימי **הבית
הראשון**; **וימי הבית השני**. בהתאם לכך ניתן לבקר באתרי חווייתיים השייכים ומייצגים את
התקופות השונות: נקבת השילוח; בפיר וורן; מרכז דוידסון; הכותל המערבי, החומה הרחבה,
מנהרות הכותל, הרובע ההרודיאני, בית קתרוס. בלימוד זה נשים דגש על הממצאים
הארכיאולוגיים כפי שהתגלו בעיר מתוך כוונה להמחיש לתלמידים את התקופה. במקביל ניתן
להציג בפני התלמידים סרטונים, תמונות ומקורות אינטרנטיים אשר ימחישו לו את הממצאים
באתרים. המישור השני הוא **הפסיפס האנושי** של ירושלים: חשיבותה של ירושלים לשלוש

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

הדתות, הכרת האוכלוסייה המגוונת שהייתה ונמצאת כיום בעיר. המישור השלישי עוסקת **בירושלים המתחדשת**: ממלחמת העצמאות ועד ימינו.

אנו ממליצים לקשור את ההוראה למקצועות השונים הנלמדים בכיתות אלו: לימודי התנ"ך- ימי קדם וימי הבית הראשון; היסטוריה- יוון העתיקה ורומא; וגיאוגרפיה- משמעותה של עיר. הנושאים המוצעים להלן מאפשרים להרחיב ולהעמיק את הידע הנרכש במקצועות השונים הנלמדים בשכבות גיל אלו. כך תוצר למידה מעמיקה ונרחבת בתחומים אלו. מסלול זה מרחיב את הידע הנרכש בכיתות א-ג ואינו חוזר עליו. בנושא הפסיפס האנושי יש להעמיק את הידע הנרכש בכיתות הנמוכות ולהרחיבו בהתאם להבנת הגיל.

1. ירושלים בימי קדם

ימי קדם והבית הראשון-

רקע כללי על העיר: מיקומה של העיר העתיקה; קשיים ופתרונם (בעיות מים; הגנה- כיצד ניתן להגן על עיר עתיקה בכלל ועל ירושלים בפרט).

- יבוס
- דוד- מדוע דוד בחר בירושלים כעיר בירה? כיצד כבש את העיר? מה היו פעולותיו בעיר?
- שלמה- הרחבת העיר; פעולותיו בעיר; המקדש
- חזקיהו- הקמת החומה; נקבת השילוח
- חורבן בית המקדש הראשון והשלכותיו

בימי הבית השני:

- החשמונאים ופעילותם בעיר. הבנייה בעיר
 - הורדוס: מלך בחסות רומא- דמותו ופעולותיו בעיר.
 - חיי היום יום והתאמתם לאוכלוסייה שבעיר (כלי אבן ועוד)
 - בית המקדש השני
 - חורבן בית המקדש השני והשלכותיו.
 - בר כוכבא – דמותו והקשר שלו לירושלים
1. אומנות ואדריכלות המאפיינים את התקופה (פסיפסים; מבנים; רחובות ועוד), כתובות (כתובת נקבת השילוח) ומטבעות.

ב. ארכיאולוגיה

ביחידה זו התלמידים יעסקו בחשיפת העבר תוך לימוד עבודתו של הארכיאולוג ו"קריאת העבר": תוך הקניית מושגי יסוד בארכיאולוגיה ויישומן אל ירושלים. ניתן להשתמש בחגים והמועדים

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

כחלק מהקשר אל העבר – אנו נמחיש את החגים או את מאפייניהם באמצעות ממצאים ארכיאולוגיים שהתגלו בשטח.

- המצאת הכתב- כתובות וממצאים מרכזיים- המצאת הכתב- הכתב העברי הקדום. בהקשר לירושלים ניתן ללמוד על כתובות שונות שהתגלו בעיר דוגמת: כתובת נקבת השילוח.
- פענוח כתובת **נקבת השילוח**
- חיי היום יום בעבר וגילויים בממצאים הארכיאולוגיים של ימי הבית השני: **בית קתרוס**
- כלים; נשק; משחקים; ריחות טובים מהצומח; תרופות בעולם הקדום;
- אומנות: אריגה, פסיפסים, מלאכות יום יום (חרש, סנדלר טוחן, מסיק זיתים)
- כלי חרס וחשיבותם: כיצד מכינים כלי חרס, מה ניתן ללמוד על אתר מכלי חרס (בית קתרוס, כלי בית שני)
- בית בד, גת, טחנת קמח- בהקשר לירושלים ניתן ללמוד על **טחנת הקמח** של מונטיפיורי ותפקידה

ג. חגים:

הלימוד סביב ירושלים יכול להיעשות גם סביב מועדים וחגים בלוח השנה: חנוכה: החשמונאים וירושלים; ג' בתשרי, י' בטבת; ט' באב. כחלק מהחינוך הערכי- ימי הבית השני מאפשרים לנו לעמוד על הצורך בסובלנות ואחדות – דבר שניתן ללמוד סביב י' בטבת וט' באב. ומכאן לשוב לדיון על תקופתנו אנו.

- חנוכה- החשמונאים ומודיעין וירושלים; קברי המכבים- היכן? מטבעות וממצאים מתקופת החשמונאים;
- פורים- האימפריה הפרסית והממצאים בירושלים;
- לג בעומר- סיפורו של בר כוכבא גילויים ארכיאולוגיים למרד ולתקופה (מערות, מגילות, מטבעות, חיצים); שפלת יהודה ומדבר יהודה- סמיכות לירושלים
- יום העצמאות: מה זו מגילה? סיפורן של המגילות הגנוזות.
- חגים של העדות לא-יהודיות בעיר: חג המולד, רמדאן

2. ירושלים פסיפס אנושי:

- ירושלים עיר שלוש דתות: חשיבותה של ירושלים לשלוש הדתות: יהדות, נצרות ואסלאם- הכרת האתרים המרכזיים הקדושים לכל אחת מבין הדתות המוזכרות; שכונות בתוך ומחוץ לחומות מאז המאה ה-19 ועד היום.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

- הכרת אוכלוסייה, מאפיינים ושכונות שונות שנבנו בעבר (וחלקן קיימות אף היום) לדוגמא: שכונת הבוכרים; מוגרבים; מאה שערים. מה מאפיין את השכונות אז והיום? מומלץ לבקר בשכונות

3. ירושלים המתחדשת

- מלחמת העצמאות בירושלים: בדרך אל העיר, החיים בעיר בעת מלחמת העצמאות; הרובע היהודי ונפילתו.
- הקו העירוני- מה הוא הקו העירוני? היכן הוא עבר? מה היו הקשיים בחיי היום יום של התושבים בירושלים בתקופה זו- (בעיות יום יומיות שנוצרו כתוצאה מחלוקת העיר לשניים)
- שכונות ומבנים: מה מייחד את השכונות החדשות מהשכונות ה"ותיקות"; כיצד משתלבים אתרים ארכיאולוגיים בתוך שכונות קיימות.

מסלול ב: שערי ירושלים: לימוד ערכים

התכנית דומה לשתי התכניות המוצגות לעיל אולם הציר המארגן שלה הוא: החיבור לערכים. באמצעות שערי ירושלים ילמדו התלמידים על מבניה של העיר, האירועים שהתרחשו לצידם ובהם, ויחוו למידה של ערכים. למסלול זה קיימים מספר מטרות:

1. הכרת המבנה הפיסי של החומות והשערים של ירושלים.
2. הכרת תולדותיה של העיר ועברה מתוך לימוד בניית החומות והשערים והאירועים שהתרחשו בקרבתם.
3. עיסוק בערכים, הגדרתם וביחידות הרלוונטיות לחיינו ומתוך כך בחינתם במישור האישי.
4. טיפוח וחיזוק הקשר לירושלים.

הבסיס ללמידה היא מפת ירושלים - חומות ושערים. אולם הזיקה הערכית היא המשמשת כנקודת מוצא ללמידה על שערים. ייחודיותה של ירושלים באה לידי ביטוי בתחומים שונים: זוהי עיר בירה, המשלבת ישן וחדש; היא עיר הכורכת בחיי היום יום קדושה וחולין יחדיו; היא בעלת אוכלוסייה מגוונת עליה נמנים בני דתות, זרמים ומגזרים שונים. זאת ועוד; כל אחת מבין התקופות בעברה של העיר וכל אחד מן העמים ששלטו בה השאירו בה ובנופה את חותמם. סביב העיר העתיקה התפתחה עיר חדשה ומודרנית. השילוב המיוחד של ירושלים מאפשר לצאת ולגעת בערכים שונים הבאים לידי ביטוי בעיר, ביניהם: סובלנות, אחדות, גבורה, ענווה ועוד.

החיבור בין התכונה או ה"ערך" לבין שער נובע ממספר שיקולים: הקישור בין אירועים היסטוריים שהתרחשו סביבו (שער האשפות); או הסיבה בעטיה נבנה (שער שכם), או הסמל הנקשר אליו (שער האריות). לעיתים הקישור נובע משמו של השער (השער החדש, שער הרחמים) או האירועים שניתן לקשור אליו (שער יפו). הקישור בין ה"ערך" לבין השער הוא בגדר המלצה בלבד. כל מורה יכול לקשור- לפי הבנתו את הקישור בין הערך הנלמד לבין השער אותו הוא בוחר.

תכנית הלימודים

1. בחלק ההיסטורי:
 - חומות: מי בנה את החומות, מדוע מסלול החומות הוא כפי שהיה; הקושי לחדור אל העיר; הקושי לצאת מתוך העיר החוצה.
 - דמויות מרכזיות שבנו את החומות והשערים: הורדוס, סולימאן המפואר.
 - שערים: מה צורת השערים. מיקום השערים ומשמעותם.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

- אתרים הסמוכים לשערים.
- מבנה השערים
- מי חידש את ירושלים העתיקה : טדי קולק והבניה מאז מלחמת ששת הימים

מדריכים למורה : מומלץ לעיין ב :

ירושלים בנייה ואבן : חומות שערים ומבנים דמויי חומה, הוצאת מעלות, 2006.

<http://www.maalot-sfarim.co.il/?books=00%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%90%D7%91%D7%9F-%D7%97%D7%95%D7%9E%D7%95%D7%AA-%D7%A9%D7%A2%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%95%D7%9E%D7%91%D7%A0%D7%99>

דן בהט, אטלס כרטא הגדול לתולדות ירושלים.

לגבי תקציר המידע המופיע על השערים להלן ראה :

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Moe/Jerusalem/ShirimSharim/Shearim.htm>

2. שערים ותכונות :

שערים :

שמונה שערים יש כיום בחומות ירושלים. שבעה מהם פתוחים. אחד מהם - שער הרחמים אטום. השערים נהרסו ונבנו פעמים רבות במהלך המלחמות הרבות שידעה העיר. שינויים אלה נראים במבנה ובקישוטים של השערים. השערים נבנו במקומות הנמוכים ביותר של החומה בגלל קרבתם למקורות המים ולברכות לאגירת מי השיטפונות. מן השערים יצאו הדרכים הראשיות למרכז הישוב החשובים בישראל.

תכונות :

שאלות לדיון : מהי תכונה? האם ניתן למיין תכונות ומידות- האם קיים מדרג- תכונות טובות יותר? פחות? אילו ערכים מרכזיים אני בוחר ליישמן בחיי? הערה מתודית : ניתן ליצור ת.ז ערכית לתלמיד שתלווה אותו במהלך הלמידה.

שער הרחמים- שער הסליחה והתפילה

שער כפול, חסום באבני גזית גדולות, היחידי שבשערי הר הבית שבחומה המזרחית. מאחוריו, בשטח הר הבית, בית שער ובו עמודים וכותרות מפוארים, שבחלקו המזרחי זוג כיפות. בימי בית שני היה כאן כנראה שער שושן. בתקופה הצלבנית היו פותחים את השער פעמיים בשנה. השער נחסם סופית בידי צאלח אדין אחרי שכבש את ירושלים בשנת 1187. לפי המסורת היהודית עתיד המשיח להיכנס לירושלים דרך שער זה.

בין הנושאים לדיון:

- הזכרת ירושלים בתפילות, בברכת המזון, בשירת התקווה.
- לדיון: היכן מזכירים את ירושלים בתפילות? מדוע מזכירים אותה כל כך הרבה ובכל יום? מדוע הזכירו אותה כל כך הרבה לאורך ההיסטוריה? מה הדבר מלמד על מקומה של ירושלים בקרב העם היהודי לאורך הדורות?
- בנושא הסליחה- מתי צריך לסלוח? האם צריך לסלוח בכל תנאי? מה צריך לעשות כדי לבקש סליחה? מה משמעות הסליחה?

ניתן לקשר בין שער זה לבין חודש אלול: חודש הרחמים והסליחות

שער האריות- שער הגבורה

שני האריות (ברדלסים) המצויים משני צדי פתח השער, הם שהעניקו לשער את שמו. השער נמצא בחומה המזרחית של העיר העתיקה, והאריות מסמלים את השליט הממלוכי מהמאה ה-13 לפני הספירה. על השער מצויה כתובת המציינת את שנת בנייתו של השער (1539) ואת שמו של סולימאן המפואר. האגדה הירושלמית תולה את שם השער באריות מאיימים מתוך חלום שחלם סולימאן המפואר שוב ושוב. זהו השער שדרכו פרצו לוחמי חטיבה 55 במלחמת ששת הימים לעיר העתיקה ומכאן להר הבית. במקורו - היה השער בעל כניסה עקיפה (שער תפנית), כמו בכל השערים ובשער ציון היום.

- דיון: מהי גבורה? מה הופך דבר מסוים לגבורה? גבורה מתבטאת בתחומים שונים בחיים. גבורה היא למען רעיון, למען עם או מדינה. גבורה היא גם מסירות נפש עבור ערך כלשהו. גבורה יכולה להיות גם עבור קשיים עימם מתמודד האדם באופן פרטי.
- ניתן ללכת ולראיין קרובי משפחה – מהי גבורה עבורם? לראיין אדם מבוגר שחוה משהו המתקשר לגבורה.
- גבורה בירושלים ירושלים: סיפור הפריצה של הלוחמים דרך שער האריות; עמידה במצור; ניסים גיני הלוחם הצעיר ביותר ונפילת-הרובע היהודי.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

- בכיתות הגבוהות: סיפורים של גבורת לוחמים; הקרב על גבעת התחמושת.

שער האשפות- אחדות וענוה

שער בחומתה הדרומית של העיר העתיקה. בקרבת מקום ל"כותל המערבי". בעבר נקרא השער "שער המערביים" - ע"ש שכונת המערביים שהייתה לידו ושער הבורסקאים.

האזכור הראשון לשער אשפות מופיע בספר נחמיה (פרק ב', פסוקים י"ג-ט"ו) בהקשר לשיבת ציון:

וְאַצְאָה בְּשַׁעַר הַגֵּיאַ לְיֵלֶה וְאֶל פְּנֵי עֵין הַתְּנִין וְאֶל שַׁעַר הָאֲשָׁפֹת וְאֶהֱי שֹׁבֵר בְּחֹמַת יְרוּשָׁלַם אֲשֶׁר הֵם פְּרוּצִים וְשַׁעְרֶיהָ אֲכָלוּ בְּאֵשׁ. וְאֶעֱבֹר אֶל שַׁעַר הָעֵין וְאֶל בְּרֶכֶת הַמֶּלֶךְ וְאֵין מְקוֹם לַבְּהֵמָה לְעֹבֵר תַּחְתָּי. וְאֶהֱי עֹלָה בְּנַחַל לְיֵלֶה וְאֶהֱי שֹׁבֵר בְּחֹמָה וְאֶשׁוּב וְאֶבּוֹא בְּשַׁעַר הַגֵּיאַ וְאֶשׁוּב.

הכותל המערבי, הנמצא בסמוך לשער האשפות הוא קטע מהחומה המערבית שהקיפה את הר הבית מימי בית המקדש השני. בספרי נוסעים ומבקרים בארץ ישראל קיימים תיאורים רבים של הכותל. מקורות אלו הם מהמאות האחרונות. שתי מסורות מספרות את סיפור חשיפת הכותל: האחת על ידי ר' משה חאגיז בן המאה ה-18 המייחס את חשיפת הכותל לסולטן סלים (1470-1520) כובש ירושלים. השנייה על ידי ר' אליעזר נחמן פואה בן המאה ה-16 המייחס זאת לסולטן סולימאן המפואר בנו של סלים. על פי המקורות השונים- הכותל כוסה באשפה ובזכות הסולטן הוסרה האשפה (ראה גם ירושלים בנייה ואבן עמ' 101-102).

סיפור זה, לצד תפישתו של הכותל כגורם מאחד מאפשר לדון בכיתה במושגים הבאים: אחדות וענוה.

בדיון בכיתה: יש צורך להבהיר את המושגים הנדרשים: מהי אחדות? מה היא ענוה?

בכיתות הגבוהות (ה ומעלה): בנושא אחדות- האם יש צורך היום לדון באחדות? באילו תחומים יש צורך באחדות? למה צריך אחדות?

בהקשר של ירושלים:

- **אחדות**- הכותל כמקור אחדות: תפיסתו של הכותל המערבי כסמל וכמקום דתי (ניתן ללמד את שירו של חיים חפר: היינו כחולמים והצנחנים בוכים).
- **ענוה**- מקור השם שער האשפות: שער שהיה "מושפל" – השם שער האשפות מופיע כבר בספר נחמיה (פרק ב', 13-16) כשמו של אחד השערים בחומת העיר בימי שיבת ציון. יש הסוברים כי דרך שער זה הוצאו האפר והאשפה מבית המקדש לנחל קדרון, ומכאן שמו. סברה אחרת, המבוססת כנראה על אגדה, מספרת כי בתקופה הביזנטית השליכו הנוצרים באזור השער ועל הר הבית אשפה רבה, כדי למנוע מיהודים להתפלל

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

במקום. אין עדויות להפיכת המקום למזבלה בתקופה הביזנטית, אך ידוע שהר הבית וסביבתו היו הרוסים באותם ימים באופן מכוון.

- בנוסף, ניתן לדבר על **מיחזור** - שימוש חוזר בפסולת- האזור היה מכוסה בפסולת (האזור של הכותל) במשך תקופה ארוכה (האגדה מדברת על עומר אבן אלחטאב המפנה את הפסולת)

שער ציון הכמיהה לציון

שער ציון נמצא בחומה הדרומית של ירושלים ונקרא על שם ההר שעליו הוא ניצב. הוא מקשר בין הרובע הארמני להר ציון. הוא שימש כנקודת יציאה צדדית לכיוון בתי הקברות ומבני הדת בהר ציון. השער מרשים בחיצוניותו: הוא בעל קשת מחודדת ומעליה ומשני צידיה 3 תבליטים בצורת פרח. משני צידי השער קיימים שני חרכי ירי המובלטים על ידי הקשתות שבראשם.

שער ציון מוביל לרובע היהודי. במלחמת העצמאות חטיבת הראל, פרצה את השער והחדירה לרובע היהודי מעט אספקה וציוד. למחרת נכבש השער שנית על ידי חיילי הלגיון הערבי והניסיונות לפרוץ פנימה שנית נכשלו.

לשער זה אנו מקשרים את הכמיהה לציון שבאה לידי ביטוי בפיוטים השונים לאורך ההיסטוריה.

דיון: מדוע חיברו כל כך הרבה פיוטים על ירושלים?

לימוד פיוטים העוסקים בירושלים. ביניהם: אם אשכח ירושלים; יפה נוף; ציון תמתי- ניתן לבחור פיוט אחד מכל עדה או לבחור מספר פיוטים ולהתרכז בהם.

שער שכם - שער הניצחון - ערך הניצחון

שער שכם - שער ניצחון שנבנה על ידי הדריאנוס לאחר הפיכת ירושלים לעיר אלילית שנקראה איליה קפיטולינה (המאה ה-2 לספירה). שער שכם הוא השער היפה והגדול ביותר בחומת סולימאן. השער נמצא בחלקו הצפוני של החומה וממנו יוצאת הדרך לשכם ומכאן שמו. שער שכם הוא המפואר שבשערי העיר העתיקה והקישוטים הארכיטקטוניים שלו מרובים. שמו הערבי של השער - באב אל עמוד, בא לו בשל עמוד ועליו פסל קיסר רומי, שעמד בכיכר השער וממנו נמדדו המרחקים אל ערי הארץ השונות.

נושאים לדיון:

מהם מאפייני שער הניצחון?

מה ניתן ללמוד על שער שכם לאורך הדורות.

ניצחון- מהו ניצחון בשבילי? מהו ניצחון בכלל? האם ההפסד הוא באמת הפסד?

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

שער שכם מוביל לשוק העיר העתיקה- ניתן ללמוד ריחות וצלילי השוק.

שער יפו- אהבת הארץ/ ציונות/נדבנות/ העלייה לארץ ישראל/ התיישבות/ סובלנות

שער יפו הוא השער היחיד בצידה המערבי של חומת העיר העתיקה. השער זכה לשמו משום שממנו יצאה הדרך הראשית לעיר יפו ולנמלה. עד היום מחבר השער בין העיר העתיקה לבין רחוב יפו שבעיר החדשה וממנו ליציאה מן העיר בכיוון שפלת החוף מעל לשער נמצאת כתובת גדולה המציינת את בונה החומה והשער ואת שנת הבנייה. החל ממחצית המאה ה- 19 השתכנו סביב השער קונסוליות, בנקים ובתי מלון. השער נסגר במלחמת השחרור ונפתח ביוני 1967, לאחר מלחמת ששת הימים.

כאמור, הדרך היוצאת משער יפו מוליכה ליפו- הנמל המרכזי של ישראל עד למאה ה- 20. השער המרכזי שהוליך לארץ ישראל ושימש כמקום מפגשם של עולים. דרך נמל זה הגיעו עולי רגל, עולים לארץ וכן אישים שונים

נושא זה מאפשר לנו לדון בהיבטים של אהבת הארץ, ציונות, על העלייה לארץ.

בהקשר של ירושלים: לאורך הדורות עלו קבוצות שונות אל העיר ממגזרים שונים. מהם הקשיים שעמדו בפניהם? אילו שכונות הקימו? מה מאפיין את השכונות? מה מאפיין את המגורים בירושלים בין מלחמת העצמאות לבין מלחמת ששת הימים (החיים המורכבים לאורך קו התפר) נושא נוסף לדיון הוא השער אל העיר העתיקה עם הפסיפס האנושי ברבעים השונים- מי מתגורר בכל רובע? מה חשיבות ירושלים בעיניו?

בין הנושאים לדיון הערכי ניתן לדון ב:

מוצאם של העולים והסיבות לעליה לארץ

הקשיים אשר עומדים בפני העולים

אהבת הזולת,

חשיבה חיובית.

פיתוח סובלנות והכלת האחר.

השער החדש- התחדשות, חריצות

השער החדש, הנמצא בפינה הצפונית מערבית של העיר, נפרץ בשנת 1889 על מנת לאפשר גישה נוחה יותר בין המוסדות הקתוליים בתוך החומות ובין בית החולים סן לואי וכנסיית נוטרדאם שמחוץ לחומות. בשונה מהשערים האחרים, הכניסה לשער ישירה ולא כניסת תפנית. צורת השער

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

החדש פשוטה ובכך היא שונה מזו של השערים האחרים. בין השנים 1967-1948 היה השער סגור וסמוך לו עבר הגבול עם ירדן. לאחר מלחמת ששת הימים נפתח השער וכיום הוא מצוי בציר מרכזי בירושלים – על כביש מספר 1.

התחדשות התקופה, הבנייה בעיר מאפשרת לבחון את החדשנות: ומכאן:

חדשנות- היציאה מחוץ לחומות; מונטיפיורי – טחנת הקמח שהקים מונטיפיורי כדי שתהיה פתוחה לתושבים מחוץ לעיר העתיקה.

השכונות החדשות: משכנות שאננים, נחלת שבעה, מחנה ישראל, שכונת הבוכרים, ההתיישבות התימנית בירושלים;

ירושלים המתחדשת: המוסדות הלאומיים

התפתחות ירושלים מאז מלחמת ששת הימים וביטוייה בבניה בעיר.

חומות:

מה מסמלת החומה? ממה היא מורכבת? מתי בו חומות ומדוע? מה היה תפקידן של החומות בעבר? מה מיוחד בחומות העתיקות?

מה המשמעות של היציאה מתוך החומות? עם אילו קשיים נאלצו היוצאים מהחומות להתמודד? על אלו חששות היה צריך להתגבר?

הכרת השכונות: משכנות שאננים/ נחלת שבעה/ מאה שערים?

ומכאן- מהם החומות שלי? האם יש צורך בהצבת חומות? מי קובע מהם חומות? מתי והאם יש צורך לפרוץ אותם?

כחלק מהלימוד מומלץ לתת לתלמידים לקרוא את הספרים הבאים:

יצחק נבון: ששת הימים ושבעת השערים. הספור עוסק בוויכוח של שערי ירושלים ביניהם דרך מי יכנסו חיילי צה"ל לעיר. מי יזכה בכבוד? כל אחד מהשערים רצה לזכות בכבוד הגדול וסיפר על עצמו.

חנה ודוד עמית- רחוב בירושלים- הספר מתאר רחוב דמיוני בירושלים מתקופת המקרא ועד ימינו. כל אחת מכפולות העמודים מתארת בציור מפורט את אחת התקופות. בכל עמוד כתוב קטע קצר המתאר את התקופה, ואת חיי האנשים בתקופה זו. סביב הציור נמצאות הפעולות לקוראים, לכל אחת

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

מהפעלות אלה מצורף קטע מוקטן מתוך הציור הגדול, לפעמים בתוספת הסברים. בחלק מההפעלות הקוראים מתבקשים לחפש משהו בתוך הציור.

מאיר שלו: הילד חיים והמפלצת בירושלים – הכל מתחיל בליל שלג אחד בירושלים עת ילד אחד ושמו חיים משאיר ברחוב עקבות מפחידים של מפלצת. מכאן והלאה קורים דברים רבים, חוץ מהתכניות של חיים. אפילו ירושלים, שקרה בה כבר הכל, מופתעת, שלא לדבר על חיים, הוריו, ראש העיר וגם המפלצת.

המלצות לספרים נוספים ופעילויות ניתן למצוא בקישור הבא-<http://t57.tik.tak.co.il/WebMerchavNew/project/projectM.asp?id=78439&modul=40&codeClient=2284&codeSubWeb=0>